

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЗУБАРЄВА ОКСАНА ІГОРІВНА

УДК 316.454.56:316.1

**ДИСКУРС СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО
ТЕОРЕТИЗУВАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ РЕКОНФІГУРАЦІЇ**

22.00.01 – теорія та історія соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

кандидат соціологічних наук, доцент
Ходус Олена Володимирівна,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара,
доцент кафедри соціології

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, доцент
Соболевська Марина Олександрівна,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри теорії та історії соціології

кандидат соціологічних наук, доцент
Хижняк Олександр Володимирович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
доцент кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій

Захист відбудеться «___» _____ 2015 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «___» _____ 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблематизація (ре)інтерпретації соціального контролю в нинішніх реаліях (й український соціум не є винятком) зумовлена двома чинниками як онтологічного, так і логіко-гносеологічного характеру. Онтологічний модус тематизації соціального контролю пов'язаний, перш за все, з надзвичайно рухливою природою сучасного типу соціальності, що спричиняє радикальні зсуви основ того, що, власне, створює соціальний порядок, стимулюючи зростаючу дезадаптацію і непередбачуваність індивідуальних і колективних соціальних практик, втрату віри в стійкі інституалізовані зразки соціальної поведінки. Сучасне соціальне життя – це життя в ілюзорному світі відкритого теперішнього сьогодні та будь-яких можливих наслідків. Тож очевидно, що поняття соціального контролю, яке, без сумніву, є однією з ключових метафор соціології як модернового проекту, сьогодні потребує серйозної рефлексивної роботи, оскільки його концептуальне становлення та змістовне наповнення відбувалось за дещо інших соціальних умов. Мова йде про необхідність розробки нового концептуального словника, який би забезпечив адекватне «розкодування» генезису реальності у відповідних понятійних формах. За таких умов, особливо значення набуває осмислення фундаментальних основ наукового пізнання як такого, оскільки в ситуації «кризового» стану сучасного соціологічного теоретизування, відзначеного цілою низкою методологічних поворотів, спостерігається своєрідна методологічна напруга між «мовою» соціології, яка нібито є тотожною «самій реальності», бо вбудована в її сприйняття і оцінку, й справді реальністю. У результаті цього в академічній спільноті актуалізується питання щодо ефективності соціологічних пошуків та достовірності їх теоретичних результатів.

Здається, що адекватним виходом із своєрідного гносеологічного парадоксу може стати інтенсифікація досліджень внутрішніх і зовнішніх механізмів створення соціального знання, і перш за все – прояснення логіки конструювання соціологічних концептів, які ми пропонуємо розглядати одночасно як продукт і продуктивну підставу соціальної реальності, функціональне значення яких – надати цій реальності відповідного змісту й цінності. У ряді таких концептів особливе місце належить поняттю соціального контролю, точніше практикам його дискурсивного оформлення в тезаурусі соціології.

Проблемна ситуація, що підлягає аналізу, детермінована наявністю протиріччя, з одного боку, між вкрай динамічною соціальною реальністю, яка змінює звичну онтологію, а з іншого – відсутністю референтної наукової концептуалізації. Мова йде про те, що нові предметності світу потребують настільки ж нової аналітичної мови, оскільки колишні терміни, концепти виявляються не релевантними. По відношенню до соціального контролю це твердження виглядає тим більш справедливим, бо сам концепт є не просто ключовим для соціологічного теоретизування, займаючи центральне місце в корпусі класичних соціологічних текстів, він несе важливе змістовно-смісловне навантаження у визначенні природи соціального; саме тому потребує переосмислення (в силу своєї сталості, майже

класичності) перевірки на релевантність як стану дискурсу соціального контролю так і самої реальності, яка створюється цим дискурсом.

Враховуючи наявний науковий і практичний інтерес до соціального контролю, слід зазначити, що серед опублікованих праць із проблематики соціального контролю у зарубіжній і вітчизняній соціології спостерігається обмежена кількість робіт, присвячених аналізу саме концептуальних засад соціального контролю в контексті визначення загальної логіки формування понятійно-категоріального апарату науки.

Разом з тим, важливо акцентувати увагу на тому, що дослідженню соціального контролю присвячено ряд відомих наукових праць. Сформована теорія соціального контролю зародилася у кінці XIX століття. Початковою точкою відліку доцільно вважати наукове запровадження терміна «соціальний контроль» Г. Тардом. Традиція аналізу соціального контролю з позиції макроструктурного теоретизування була започаткована у працях Е. Дюркгейма, Р. Мертон, У. Самнера, Е. Росса, Т. Парсонса та ін. У межах конфліктологічних теорій, зокрема у роботах Р. Дарендорфа, Г. Зіммеля, Р. Колінза, К. Маркса, соціальний контроль розглядався як своєрідний механізм утримання влади, що забезпечує доступ до обмежених ресурсів, встановлення норм та правил. Уявлення про соціальний контроль як спосіб управління поведінкою за допомогою культурних чинників обґрунтовувалося у працях М. Вебера, П. Бергера, П. Сорокіна та ін. Роботи Дж. Міда, Ч. Кулі стали поштовхом для еволюційно-феноменологічного аналізу даного поняття. Психологічні чинники соціального контролю знайшли відображення в межах психоаналітичної традиції в соціології, що представлена в працях З. Фрейда та Е. Фромма. У другій половині XX століття в зарубіжній соціології в межах постмодерністського підходу було визначено методологічну логіку аналізу соціального контролю крізь призму критичного деконструктивізму і антиаксіологізму, релятивістського розуміння історичних форм культури і змісту культурних процесів. Це знайшло відображення у роботах Ж. Делеза, Ж. Дерріди, М. Фуко, Ж. Батайя, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Бодрійя, У. Еко та ін.

Аналізу проблематики соціального контролю в останні десятиліття приділяється значна увага як українських дослідників, так і представників наукового співтовариства пострадянських країн. Сучасні розробки в пострадянській соціології загалом зберігають зв'язок з радянською традицією теоретичного аналізу соціального контролю в рамках теорії соціального управління і проблематики девіантності, що відображено у дослідженнях В. Афанасьєва, А. Габіані, Я. Гилинського, В. Кудрявцева, І. Маточкіна, Р. Могилевського, О. Оздобкіної, Н. Проскурніної та ін. Зміни форм соціального контролю у контексті трансформаційних процесів, які торкнулися пострадянського простору, розглядаються у працях Н. Бойко, А. Новікова, І. Полукетова, С. Сидорова, В. Смолькова, О. Хижняка. Варто зазначити актуальність порушення проблематики соціального контролю в межах вивчення питань функціонування суспільної думки та громадянського суспільства українськими соціологами – В. Матусевичем, В. Осовським, О. Танасюк.

Незважаючи на досить високий науковий інтерес до проблематики соціального контролю у вітчизняній соціології, відсутні глибинні теоретичні доробки, спрямовані на саморефлексію накопиченого інтелектуального надбання з метою визначення векторів категоріального транзиту в дискурсі соціального контролю з урахуванням соціодинаміки. Своєрідний локус дисертаційного дослідження передбачає звернення до наявних розробок методологічних основ соціального пізнання, з метою виявлення структуроутворюючих принципів формування понятійно-категоріального апарату в соціології та необхідних тезаурусних взаємозв'язків у ньому. Серед найбільш вагомих ідей західної соціологічної думки, що корелюють з проблемним полем нашого аналізу, можна назвати такі: феноменологічний напрямок соціології знання (Е. Гуссерль, А. Шюц), у межах якого закладається традиція інтерпретації соціального світу як продукту ментальних процесів; конструктивістський підхід П. Бергера і Т. Лукмана, згідно з яким соціологічне знання конструюється в усіх соціокомунікативних практиках, що дозволяє описувати механізми його легітимації та інституціоналізації; мережевий підхід (Д. Прайс, Б. Латур, Р. Коллінз), що продемонстрував зв'язок функціонування соціологічного дискурсу з динамічною багатовимірною взаємодією в інтелектуальних комунікативних мережах; постпозитивізм, «філософія науки» (Т. Кун, І. Лакатос, М. Полані, Дж. Холтон, С. Тулмін), крізь призму аналізу якого соціологічне знання постає як історично контекстуальне; дискурсивна парадигма (Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Лакан, М. Фуко, Е. Лакло і Ш. Муфф, Я. Торфінг, Дж. Батлер), згідно з методологічними принципами якої, структури «мови» соціології розглядаються як інструментарію конструювання і трансформації соціальної дійсності.

Окрім представників західної соціологічної думки, необхідно відзначити підвищену увагу до пошуку методологічних засад конкретного дослідження напряму і змісту процесів соціологічної концептуалізації серед українських дослідників. У публікаціях О. Мусієздова, Н. Отрешко розробляються конструктивістські ідеї інтерпретації соціології як соціального поля. На рівні розробки теоретико-методологічних основ дослідження дискурсу відповідно до вітчизняного контексту цікавими є публікації А. Литовченка. Заслуговує на увагу монографія М. Соболевської, яка обґрунтовує перспективи застосування дискурсивного підходу до аналізу сучасної соціологічної теорії. Стосовно рівня розробленості методології дослідження специфіки соціологічного дискурсу і практик наукової концептуалізації серед російських колег, необхідно відзначити роботи Г. Батигіна, Н. Козлової, Н. Покровського, В. Радаєва, О. Ревзіної, О. Русакової, Р. Ривкіної, В. Ядова та ін.

Отже, можна констатувати, що наявний певний науковий досвід щодо аналізу простору соціологічного дискурсу та процедур концептуалізації понятійних засад. Для вітчизняної соціології подібні дослідження мають більш епізодичний і несистемний характер, оскільки відсутні комплексні дослідження, що дають змогу зафіксувати принципи структуроутворення соціологічного дискурсу, та визначити характер впливу владних інтенцій на внутрішню логіку функціонування поля соціології. Водночас, незважаючи на багатоманітність напрямків дослідження

проблематики соціального контролю, треба зазначити, що соціологічний аналіз процесів концептуалізації останнього є фрагментарним; відсутній підхід до дослідження соціального контролю як інтелектуального конструкту, не знайшли відображення особливості методологічних реконфігурацій в дискурсі соціального контролю в контексті соціодинаміки. Наявність визначених проблемних аспектів визначає актуальність дисертаційної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною наукової проблематики кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, зокрема наукової теми «Особистість та соціальні інститути в умовах соціальних змін». Внесок автора полягає у розробці інструментарію соціологічних досліджень та аналізу отриманих даних. Окремі положення дисертаційної роботи пов'язані з науковою темою «Студентська молодь в умовах глобалізації: соціологічний аспект» (номер державної реєстрації №0113U003560).

Мета і задачі дослідження. *Мета* – розробити методологічні засади аналізу процесів концептуалізації соціального контролю в соціологічній теорії в контексті соціодинаміки. Для досягнення поставленої мети необхідною є реалізація таких *задач*:

- визначити структуроутворюючі принципи «мови» соціології як форми репрезентації влади дискурсу;
- застосувати евристичні можливості методології конструктивізму для розробки аналітичної схеми дослідження процесів соціологічної концептуалізації соціального контролю;
- визначити специфіку концептуалізації соціального контролю у класичній соціології;
- простежити особливості реконфігурації контекстів проблематизації соціального контролю в соціологічному дискурсі у контексті актуальної культурної ситуації;
- з'ясувати сконструйовані дискурсивні практики змістовного наповнення поняття «соціальний контроль» з точки зору об'єктивації у цьому процесі особливостей соціокультурної ситуації радянського суспільства;
- виявити модуси трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у контексті пострадянської соціологічної рефлексії.

Об'єктом дослідження виступає соціальний контроль як інтелектуальний конструкт.

Предмет дослідження – характер і особливості методологічних реконфігурацій процесів концептуалізації соціального контролю у соціологічній теорії.

Особливості предмета дослідження та зазначена мета обумовили своєрідність обраної методології. Теоретичною основою роботи є базові принципи конструктивістської парадигми і окремі положення соціокультурного підходу. Відповідно, у ході розробки методологічної схеми аналізу процесів соціологічної концептуалізації соціального контролю використовувалися елементи дослідницької стратегії соціального конструктивізму П. Бергера й Т. Лукмана, теоретичні

положення феноменологічного напрямку соціології знання А. Щюца, постпозитивізму Дж. Холтона, С. Тулміна, в той же час залучалися принципи соціокультурного аналізу Л. Іоніна, А. Ахієзира. Подібний методологічний підхід надає змогу поглянути на запропоновану теоретичну модель соціального контролю як продукту інтелектуального виробництва поля соціології з точки зору його культурно-історичної обумовленості

Звернення до теорії поля П. Бурдьє і елементів дискурсивної парадигми в експлікації М. Фуко дозволили оперувати поняттям дискурсу (влади дискурсу, дискурсу знання) соціального контролю та в цілому визначити науковий дискурс як результат успадкованої вченими лінгвістичної системи, як особливий простір, у межах якого відбувається кодування і регуляція символічного порядку.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань дисертаційного дослідження використовувалися як загальнонаукові, так і конкретно соціологічні методи. Серед загальнонаукових методів слід назвати аналіз та синтез (під час узагальнення методологічних стратегій аналізу процесів концептуалізації), історичний (для дослідження генези наукового дискурсу щодо соціального контролю), моделювання (для конструювання аналітичної моделі дослідження), метод компаративного аналізу (з метою порівняння власних висновків і результатів інших соціологічних досліджень). Основним методом для здобуття первинної соціологічної інформації є контент-аналіз та дискурс-аналіз документальних джерел.

Емпіричну базу дослідження складають авторські дослідження з використанням якісних і кількісних можливостей стратегій аналізу: «Дискурс аналіз монографій та авторефератів дисертацій з соціологічних проблем соціального контролю» (виявлення змістовних аспектів концептуалізації соціального контролю, присутніх в текстах авторських та колективних монографій, а також авторефератах дисертацій, опублікованих в СРСР (1967-1991 рр.) та сучасних Україні й Росії (1991-2012 рр.) n=61), «Контент-аналіз англomовних соціологічних джерел з проблем соціального контролю» (контент-аналіз найбільш рейтингових, за оцінками показників SNIP та SJR, англomовних соціологічних видань (2008 - 2012 рр.), n = 128).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розв'язанні важливого наукового завдання – розробці методологічних засад аналізу процесів концептуалізації соціального контролю в соціологічній теорії в контексті соціодинаміки. Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

вперше:

- запропоновано визначення простору соціологічного теоретизування як форми репрезентації влади дискурсу на основі синтезу окремих положень постструктуралізму, базових постулатів теорії поля П. Бурдьє, концепції дискурсу М. Фуко. Такий своєрідний методологічний підхід дозволив визначити структуроутворюючі принципи «мови» соціології та безпосередньо кваліфікувати дискурс соціального контролю як втілення інституалізованих правил у межах яких будь-яке наукове твердження набуває легітимності відповідно до історично закладених об'єктивних і суб'єктивних структур соціологічного виробництва;

- розроблено методологічну схему аналізу процесів конструювання соціального контролю в соціологічній теорії, що дала можливість наочно простежити логіку формування понятійно-категоріального апарату соціології з урахуванням зовнішніх (стан актуального культурного середовища) і внутрішніх (стан поля науки) умов контролю «порядку» соціологічного дискурсу. Апробація методологічного інструментарію уможливила саме інтерпретацію концепту «соціальний контроль» як інтелектуального конструкту, його змістовного наповнення, що є похідним від конкретних соціокультурних реалій і актуальної методологічної ситуації в науковому пізнанні;
- розроблено теоретичну модель трансформації дискурсивних практик у полі пострадянської соціології, в якій запропоновано визначення конкретних стратегій адаптації дискурсу соціального контролю до змін актуального соціального контексту, а саме – стратегій наукової спадкоємності (мутації і деривації) і стратегії «підриву» (редистрибуції);

удосконалено:

- змістовне наповнення соціального контролю в західному соціологічному теоретизуванні, що дало змогу встановити особливості категоріального транзиту в дискурсі соціального контролю від класичної соціології, в межах якої референтними маркерами концептуалізації соціального контролю є поняття «норми», «відхилення», «влади», «порядку», «примусу», «патології» до подальшої актуалізації проблематики соціального контролю в постмодерністській соціології, тезаурусний словник якої заповнений науковими референціями - «спокуси», «бажання», «символу», «симулякра», «завуальованого впливу», «гри»;
- якісні стратегії аналізу концептуалізації соціального контролю в соціологічному теоретизуванні на основі оптимізації та адаптації аналітичної моделі Н. Феркло. Запропонована тактика дослідження передбачає констатацію того, що кожна комунікативна подія в полі соціології функціонує як форма соціальної практики при відтворенні або спростовуванні «порядку» дискурсу;

отримало подальший розвиток:

- методологія конструктивізму та соціокультурного підходу в дослідженні специфіки наукової концептуалізації та понятійних засад соціології;
- виявлення специфіки змістовного наповнення соціального контролю в радянській соціологічній традиції, яка була визначена як система інтелектуальної субкультури з характерною епістемологією та аксіологією, що склалася під впливом історичних змін, котрі встановили параметри конструювання коду соціологічної концептуалізації.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні результати, отримані в дисертації, можуть бути застосовані в практиках удосконалення контрольної діяльності органів влади з метою своєчасного елімінування причин найбільш гострих соціальних конфліктів і протиріч та можуть бути апробовані в розробці практичних пропозицій щодо оптимізації соціального контролю. Крім того,

отримані теоретичні положення можуть бути залучені як методологічна основа для конкретних соціологічних досліджень.

Результати дослідження були використані під час розробки та викладання загальних та спеціальних курсів з соціології: «Соціологія права», «Новітні соціологічні теорії», «Соціологія соціальних змін».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати і висновки, що містяться в ній, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження були представлені на 11 наукових конференціях, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Молодь в умовах нової соціально перспективи» (Житомир, 2011), Міжнародна науково-практична конференція «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2011, 2012, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Одеські соціологічні читання» (Одеса, 2011), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління» (Донецьк, 2011), Міжнародна науково-практична конференція «Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття, 1914-2014» (Київ, 2014), Міжнародна наукова відеоконференція «Студентська молодь в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 2013), Всеукраїнська науково-практична конференція «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Запоріжжя, 2012), Всеукраїнський форум студентів, аспірантів і молодих вчених (Дніпропетровськ, 2011), Міжрегіональний круглий стіл «Місто і його мешканці в контексті сучасних соціальних реалій» (Дніпропетровськ, 2011). Результати дисертаційного дослідження також були представлені на науково-методичних семінарах кафедри теорії та історії соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 15 наукових працях, з яких 8 у фахових виданнях України, 1 – в іноземному виданні, а також 6 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаної літератури, трьох додатків. Загальний обсяг дисертації 199 сторінок, із яких 178 сторінок основного тексту, що містить 3 рисунки, 1 таблицю. Список використаних джерел складається з 213 найменувань та викладений на 20 сторінках. Додатки містять 8 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, розкривається стан її наукового вивчення, теоретико-методологічні засади дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дисертаційної роботи, розкрито наукову новизну отриманих результатів, практичну і теоретичну значущість дисертації, висвітлено апробацію одержаних результатів, окреслено емпіричну базу дисертаційного дослідження.

У першому розділі «**Методологічна специфіка дослідження проблематики соціального контролю в соціологічній теорії**» визначено дискурсивну природу соціологічного теоретизування, що опосередковано владними інтенціями; обґрунтовано доцільність експлікації положень конструктивістської парадигми в дослідженні процесів концептуалізації теорії соціального контролю; запропоновано методологічну схему аналізу процесів конструювання соціального контролю в соціологічному дискурсі.

У підрозділі 1.1. «*Структуруючі принципи «мови» соціології як влада дискурсу*» з'ясовано перспективи застосування до дослідження теоретичного ландшафту соціології методологічних підвалин дискурсивного підходу, які визначаються такими положеннями: дискурс є динамічним, процесуальним утворенням; дискурс визначається як соціально (інституційно) обумовлений спосіб комунікативної взаємодії; дискурс є формою відображення в мовних репрезентаціях особливостей розуміння соціальної дійсності. З точки зору запропонованої методологічної оптики соціологія як поле теоретичного конструювання і виробництва наукових нарацій розглядається як дискурс, соціокультурно детермінований спосіб вербалізованої комунікації, як певне поле координації та субординації висловлювань, де виникають, визначаються, змінюються і використовуються поняття. Аналіз соціологічного теоретизування крізь призму дискурсу передбачає можливість позиціонування науки як динамічного утворення, що перебуває у ситуації іманентних змін і перетворень, опосередкованих владними інтенціями.

Артикуляція основних положень, що лежать в основі дискурсивного підходу, дозволила визначити «мову» соціологічного теоретизування, яка є основою практик концептуалізації, як обумовлену соціальним контекстом і детерміновану актуальною методологічною ситуацією в полі наукового теоретизування. Відповідно, автором виділяються системоутворюючі ознаки, що лежать в основі «мовної» репрезентації соціальної дійсності та визначають межі допустимих наукових референцій, а саме: статусно-кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, конвенціонально обумовлена мета, ритуально зафіксовані цінності, інтенціонально «закріплені» стратегії висловлювань (послідовності мовних дій у типових ситуаціях). Відтак, автором акцентовано увагу, на тому, що соціологічний дискурс розглядається як побудована за специфічними правилами система суджень про соціальну дійсність, яка створена у межах соціального універсуму – поля соціологічного виробництва. Логіка функціонування останнього передбачає, що можливість «говорити» від імені науки опосередкована через складну систему зв'язків, які встановлюються між соціальними інститутами, соціальними та економічними процесами, формами поведінки, технологіями, типами класифікацій та способами визначень. Тобто способи концептуалізації соціологами досліджуваного предмета не є випадковою сукупністю розрізнених гносеологічних практик, вони постають як історично сформовані епістемологічні конструкти, оскільки в науковому полі соціолог інтеріоризує зовнішні умови виробництва, які стають внутрішніми схемами дії (диспозиціями), останні, в свою чергу,

встановлюють зв'язок між об'єктивними структурами поля соціології та легітимним продуктом цього поля – соціологічним дискурсом.

У підрозділі 1.2. *«Експлікація теорії соціального контролю: конструктивістська методологія аналізу процесів концептуалізації»* підкреслюється, що, застосовуючи до аналізу процесів соціологічної концептуалізації поняття «влада дискурсу», автор апелює до твердження, що правила соціологічного дискурсу в межах певної соціокультурної матриці визначають не лише поняття, а й види конструкцій, у які ці поняття поєднуються, утворюючи концепти. У контексті подібної стратегії наукового аналізу методологічно виправданим стало звернення до конструктивізму, евристичний потенціал якого надав можливість аналізу соціологічних конструкцій як продуктів соціологічного дискурсу, опосередкованих соціокультурним контекстом і органічно співвіднесених з системою владних відносин. На визначеній теоретичній основі розроблено авторську методологічну схему аналізу процесів конструювання соціального контролю у соціологічній теорії, яка в цілому дає можливість простежити логіку формування понятійно-категоріального апарату соціології з урахуванням зовнішніх (стан актуального культурного середовища) і внутрішніх (стан поля науки) умов контролю «порядку» соціологічного дискурсу.

Запропонована аналітична схема передбачає, що теоретичні моделі як продукти інтелектуального продукування поля соціології не можуть розглядатися як універсальні «істини» поза відношенням до позиції спостерігача, соціальним угодам і культурно-історичного контексту. Це дало підстави констатувати, що теоретичні моделі і їх кореляції, що утворюють область сенсів мовних виразів, беруться на основі їх відношення до соціокультурного середовища, яке створило ту чи іншу «популярну» наукових знань. З огляду на внутрішню логіку поля соціологічного виробництва, котра регулює залучення науковців до процесів концептуалізації, вибір предмета дослідження, сам хід наукового пізнання, конструювання соціального контролю постає у вигляді оперування концептами як моделями, присутніми у свідомості соціолога на рівні засвоєних легітимізованих практичних схем. У результаті обґрунтовано, що всупереч уявній свободі маневру вибір наукових референцій з метою теоретичного осмислення феномену соціального контролю в межах певної «епістемі/матриці культури» зумовлений жорстким арсеналом прецедентних феноменів, за якими сховані відносини влади. Доведено, що з точки зору визначеної методологічної оптики соціальний контроль доцільно розглядати як інтелектуальний конструкт, змістовне наповнення і вектори категоріального транзиту якого визначаються соціально-історичною заданістю соціологічного дискурсу.

У другому розділі **«Соціальний контроль як дискурсивний концепт: контекстуальні аспекти категоріального транзиту»** визначено особливості проблематизації соціального контролю в класичній соціології як продукту модернового суспільства; зафіксовано специфіку реконфігурації проблемного поля соціологічного теоретизування в межах новітніх теоретичних концепцій у відповідь на зміни актуального культурного коду і трансформацію практик репрезентації соціоконтролюючих механізмів.

У підрозділі 2.1. *«Соціальний контроль як проблема модерну і класичної соціології»* здійснено теоретичну реконструкцію простору соціологічного теоретизування відносно проблематики соціального контролю до середини ХХ ст. в межах західної соціологічної традиції. Доведено, що логіка модернового світосприйняття як «зовнішній» контекст соціологічного теоретизування визначає феномен соціального контролю як одну з ключових категорій в осмисленні соціуму, котрий виступає складовою частиною загальної системи соціального регулювання і покликаний елімінувати такі соціальні відхилення, які здатні дезорганізувати суспільне життя і встановлений соціальний порядок. Подібна установка, будучи об'єктивованою у «внутрішній» організації дискурсивних практик у полі соціології, визначила методологічно виправданим концептуалізацію соціального контролю крізь призму аналізу жорстких соціальних структур і інституалізованих форм комунікацій.

Тож у результаті аналізу процесів концептуалізації в західній соціології аж до середини ХХ ст. було виявлено конкретні дискурсивні практики, що лежать в основі конструювання соціального контролю. По-перше, *соціальний контроль розглядається як механізм подолання «ненормального»*. Теорія соціального контролю в класичному соціологічному теоретизуванні конструюється як складова частина теорії девіантної поведінки, яка вивчає механізми, які протидіють процесам девіантної поведінки. У результаті легітимації дихотомії «норма – патологія», утверджується розуміння соціального контролю як сукупності засобів і методів впливу суспільства на небажані форми поведінки з метою їх мінімізації. По-друге, *соціалізація визначається як ключовий елемент в ефективному функціонуванні системи соціального контролю*. У класичній теорії соціального контролю соціалізація – встановлений та відрегульований соціальний механізм трансляції соціокультурного досвіду, що забезпечує «входження» індивіда в соціум і підтримку структурної стабільності. По-третє, *соціальний контроль як система норм і санкцій, що реалізується за допомогою примусу і пригнічування*. Беручи за основу зазначені дискурсивні практики, соціальний контроль можливо інтерпретувати як набір зразків поведінки, за допомогою якого соціальна система забезпечує примусове підпорядкування членів суспільства певним нормативам і, відповідно, служить досягненню та підтриманню стабільності соціального цілого.

У результаті було доведено, що класична соціологія як основні об'єкти соціологічної інтерпретації соціального контролю запроваджує поняття «норми», «відхилення» і співвіднесені з ними поняття «влада», «порядок», «примус», «патологія» та інші, конструюючи ряд ідентифікаційних ознак, що визначають тезаурус класичного соціологічного теоретизування.

У підрозділі 2.2. *«Реконфігурація контекстів проблематизації соціального контролю в культурному ландшафті сучасності»* зафіксовано реконфігурацію контекстів проблематизації соціального контролю в межах новітніх теоретичних концепцій у соціології, у відповідь на зміни актуального культурного коду і трансформацію практик репрезентації соціоконтролюючих механізмів, пов'язаних з кризою дисциплінарних просторів модерну, в яких конкретизувалася ясна морально-політична ідеологія, соціальний проект.

У ході дослідження актуального стану західного соціологічного теоретизування було виявлено, що в контексті осмислення культурних реалій постмодерну дискурсивний простір сучасного соціологічного теоретизування все більше заповнює уявлення про нелінійний і програмно аструктурний спосіб організації цілісності, відносно якої і відбувається концептуалізація соціального контролю. Базуючись на даних контент-аналізу публікацій найбільш рейтингових, за оцінками показників SNIP та SJR, англomовних соціологічних видань (2008 – 2012 рр.), в яких розглядається проблематика соціального контролю, автором зафіксовано ряд легітимних дискурсивних практик, що є підвалинами конструювання сучасної теорії соціального контролю. По-перше, *визнання нівелювання соціалізаційного механізму як засобу реалізації соціального контролю*. Домінантою соціальної регуляції в умовах суспільства постмодерну вже не є засвоєння групових цінностей, норм поведінки. Відмова від соціального досвіду, «неприв'язаність» до стійких соціальних стандартів забезпечує індивіду рухливість, свободу вибору траєкторії розвитку, при цьому традиційний соціальний досвід освоюється ним фрагментарно, ситуативно і поверхово. По-друге, соціологи фіксують зняття *дихотомії норма / патологія*. Дискурсивний простір сучасного соціологічного теоретизування все більше заповнює уявлення про нелінійний і програмно аструктурний спосіб організації цілісності. У контексті постмодерністської соціологічної традиції соціальна реальність розглядається як позбавлена будь-якого порядку і певних норм, тому дихотомія норма / патологія втрачає свій сенс. По-третє, *соціальний контроль як влада «образу», «симулякра», «символу»*. Соціологічна рефлексія, що представляє знання про сучасну культуру, претендує на статус «онтології візуального». У зв'язку з цим проблематика соціального контролю в контексті новітніх соціологічних теорій оснований на актуалізації глибинних досліджень візуалізації, як культурного феномена.

Таким чином, у рамках дисертаційного дослідження було визначено реконфігурацію контекстів проблематизації соціального контролю в соціологічному дискурсі у відповідь на зміни актуального культурного коду. Обґрунтовано, що в сучасному соціологічному теоретизуванні, що відображає реалії постмодерну інтерпретація соціального контролю здійснюється в конотації з науковими референціями – «спокуси», «бажання», «символу», «симулякра», «завуальованого впливу», «гри» тощо.

У третьому розділі **«Соціальний контроль як об'єкт соціологічної рефлексії у вітчизняній соціології»** – з'ясовано особливості конструювання теорії соціального контролю в радянському соціологічному дискурсі з точки зору об'єктивації у цьому процесі особливостей соціокультурної ситуації; визначено модуси трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у контексті пострадянської соціологічної рефлексії.

У підрозділі 3.1. *«Специфіка конструювання теорії соціального контролю в радянському соціологічному дискурсі»* – відповідно до методологічної платформи дисертаційного дослідження обґрунтовано, що аналіз концептуального апарату, схем наукових висновків і риторики соціологічного дискурсу у контексті теоретичного осмислення феномену соціального контролю в умовах радянського

соціуму передбачають апеляцію до соціокультурної специфіки останнього. Як домінуючу рису соціокультурної матриці радянського суспільства було виділено ідеологізацію, остання на рівні соціальної практики спровокувала стратегію одностайного соціологічного теоретизування в рамках марксизму-ленізму як доктрини, що мала потужний епістемологічний потенціал. Орієнтуючись на вироблений у процесі дисертаційного дослідження методологічний підхід, з метою виявлення соціокультурної специфіки особливостей концептуалізації теорії соціального контролю, об'єктивованого в процесі виробництва текстів у полі радянської соціології, автором було проведено дискурс-аналіз матеріалів радянських монографій та авторефератів кандидатських і докторських дисертацій, присвячених дослідженню соціологічних проблем соціального контролю. Результати авторського дослідження показали, що теорія соціального контролю в межах радянського легітимного соціологічного дискурсу мала ряд як схожих, так і відмінних рис від західних модернових концепцій. Доведено, що тяжіння до модерністської експлікації соціального контролю обумовлено загальними методологічними константами як західного «класичного» теоретизування, так і радянської марксистської соціології. У цьому випадку семантика дискурсу «соціального контролю» у соціології проявилася в таких методологічних передумовах: структуралізм (обґрунтування поведінки особистості наявністю досить жорстких структур); примат макропідходу (визнання основоположної ролі структур на рівні всього суспільства); історизм (пояснення соціальних змін за допомогою об'єктивних законів розвитку макроструктур); економічний детермінізм (виведення зазначених законів насамперед з відносин виробництва). Визначено, що, зважаючи на своєрідну логіку розвитку науки у контексті радянської соціокультурної матриці, поняття «соціального контролю» не мало достатньо чітких дефініцій і найчастіше концептуалізація останнього обмежувалася використанням синонімічного ряду: «соціальний контроль – народний контроль – державний контроль – робітничий контроль».

У цілому автором акцентовано увагу на тому, що спроби концептуалізації соціального контролю у межах офіційного радянського соціологічного дискурсу відбувались у межах доволі широкої наукової проблематики, а саме досліджень ціннісно-нормативної свідомості, громадської думки, соціального управління і проблеми дисципліни в різних сферах суспільного життя. Аналіз зазначених сфер і визначив логіку концептуалізації соціального контролю в контексті радянської соціологічної науки. У той же час дуплікація простору соціологічного дискурсу, що стала іманентною рисою соціальних практик, об'єктивувалася в «розмиванні» правил наукової творчості, що дало змогу розширити легітимне поле концептуального аналізу соціального контролю за рахунок імпорту західних соціологічних концепцій, під приводом аналітичної рефлексії критикованого матеріалу.

У підрозділі 3.2. *«Трансформація дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю в пострадянській соціології»* – доведено, що у ситуації посткомуністичних трансформацій, котрі характеризуються якісним перетворенням соціокультурного полотна, відбувається реконфігурація дискурсивного поля

соціології та зміна параметрів соціологічної концептуалізації. Аналізуючи якість соціокультурних процесів, що лежать в основі підстав і практик концептуалізації соціального контролю в пострадянській соціології, визначено домінуючою їх стратегією мутації і деривації. Ці стратегії модифікації правил соціологічного дискурсу найбільш адаптивні і спрямовані на консервацію колишніх методологічних орієнтирів. Прихильність до встановленого порядку підтверджується завдяки тиражуванню теоретичних конструкцій, які відповідають офіційному науковому ідеалу завдяки інноваціям, що не виходять за рамки встановлених меж. Серед ресурсів стійкості підстав для концептуалізації в умовах соціокультурних змін виділено надмірну різноманітність реальних стратегій здійснення правил дискурсу як наслідок традиційної дуплікації простору дискурсу, ефект гістерезису габітусу дослідників, іманентну прихильність до звичного інституційного порядку. У той час як ресурс рухливості структурних обмежень концептуалізації представлений інтенсифікацією процесів інституціоналізації соціологічного дискурсу, позначенням тенденції до автономізації поля соціології, трансформацією форм зовнішнього структурного тиску.

У результаті, зафіксовано, що головним джерелом теоретичного осмислення феномену соціального контролю в пострадянській соціології стала зміна фокусу соціологічного аналізу соціальної реальності в площину дослідження пострадянського соціуму. З одного боку, на рівні топіки і риторики соціологічного пошуку зазначена тенденція простежується в актуалізації раніше означених, в межах радянського соціологічного дискурсу, аспектів дослідження соціального контролю – як інструмента соціального управління; як засобу подолання девіантних форм поведінки; як елемента громадської думки; ціннісно-нормативного складника соціального контролю. З іншого боку, в дискурсивному просторі пострадянської соціології інтенсивно розробляються питання функціонування системи соціального контролю у контексті локальних і глобальних трансформаційних процесів. У рамках «інноваційного» сегмента дослідження порушуються проблеми демократизації, побудови громадянського суспільства, маргіналізації особистості.

Таким чином, відзначено, що соціологічна рефлексія навколо феномену соціального контролю у пострадянській соціології здійснюється в межах стратегії наукової спадкоємності радянської традиції у вигляді мутації і деривації дискурсивних практик, і обмежується концептуалізацією специфічних соціальних явищ постперебудовного етапу розвитку суспільства на тлі відсутності переконливих свідчень зміни методологічної позиції їх сприйняття.

ВИСНОВКИ

У ході дисертаційного дослідження було реалізовано його основну мету, що полягала у розв'язанні важливого наукового завдання, а саме в розробці методології аналізу процесів концептуалізації соціального контролю як об'єкта соціологічного теоретизування в контексті соціодинаміки. Отже, реалізація мети дала змогу автору зробити такі висновки:

- на підставі визнання факту контекстуальності соціологічного знання було встановлено доцільність застосування до дослідження простору соціологічного теоретизування поняття «влада дискурсу». Запропонований методологічний підхід, надав можливість відмовитися від визначення соціології як сфери, що підкорюється внутрішнім іманентним законам, і наукового співтовариства, яке має на меті «чисту істину». У ході аналізу виявлено, що соціологічному дискурсу як простору репрезентації влади дискурсу, об'єктивно притаманні такі системоутворюючі ознаки: статусно-кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, конвенціонально обумовлена мета, ритуально зафіксовані цінності, інтенціонально «закріплені» стратегії (послідовності мовних дій в типових ситуаціях). У підсумку соціологічна теорія постає як чітко обумовлений арсенал прецедентних феноменів (імен, висловлювань, текстів і ситуацій).

- На теоретичній основі конструктивізму розроблено методологічну схему аналізу процесів конструювання соціального контролю в соціологічному дискурсі. У контексті запропонованої аналітичної рамки показано, що правила концептуалізації породжуються як внутрішньою логікою функціонування поля соціологічного виробництва, так і значно ширшим соціокультурним контекстом. У цьому випадку, говорячи про «проблематизацію» соціального контролю в рамках соціологічного дискурсу, йдеться про соціокультурні передумови, що актуалізують сферу соціальної предметності, сутність, зміст і культурний статус якої виявляється предметом наукової рефлексії. З точки зору запропонованої методології аналізу, було обгрунтовано, що концепт «соціальний контроль» можливо інтерпретувати як інтелектуальний конструкт, змістовне наповнення якого визначаються соціокультурним контекстом і актуальною методологічною ситуацією в просторі соціологічного пізнання.

- Визначено статус проблематики соціального контролю в класичній соціології з урахуванням її соціокультурної і логіко-гносеологічної специфіки. Обгрунтовано, що конструювання теорії соціального контролю у класичному соціологічному дискурсі підвладне завданню «виправдання легітимності влади» в індустріальному суспільстві, ядром якого була «всепроникаюча раціоналізація всіх сфер життя» (за М. Вебером), а економічне зростання визначалося як домінанта соціетальної мети. У той же час локус внутрішньої динаміки соціологічного знання, заснований на пріоритеті класичних постулатів наукового пізнання, зумовив характерний набір дискурсивних практик щодо концептуалізації досліджуваного явища. Отже, в ході аналізу було доведено, що соціологічна інтерпретація соціального контролю, в соціокультурній ситуації модерну межує як з проблемою рівноваги (стабільності) суспільства, нормативними моделями регуляції, так і з мотиваціями, пов'язаними з дихотомією нормального і патологічного.

- Простеживши особливості реконфігурації контекстів проблематизації соціального контролю в соціологічному дискурсі у контексті актуальної культурної ситуації, було зафіксовано, що друга половина XX століття позначена зміною соціокультурного вектора розвитку соціуму в бік постмодерну, який характеризується ознаками «втомленої», «ентропійної» культури, естетичними мутаціями, дифузією культурних стилів, еkleктичним змішанням дискурсів,

невизначеністю багатьох соціальних реалій, визнанням багатоваріантності й альтернативності розвитку, а також виникненням феномена «віртуальної реальності», у якій панують симулякри і симуляції. Як показала логіка дослідження, зміни у культурному ландшафті сучасного суспільства, будучи вплетеними у внутрішній простір соціологічного теоретизування, спровокували трансформацію дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у полі соціології. Відповідно встановлено, що соціальний контроль як об'єкт соціологічної рефлексії у контексті актуального культурного коду знаходить теоретичне осмислення крізь призму аналізу особливостей візуального повороту, віртуальної реальності, хаосу, суспільства споживання та інших маркерів постмодерного суспільства.

- З'ясовано сконструйовані дискурсивні практики змістовного наповнення поняття «соціальний контроль» з точки зору об'єктивації у цьому процесі особливостей соціокультурної ситуації радянського суспільства. До числа процесів зовнішнього культурного оточення, інтеріоризованих у полі соціології, як було обґрунтовано, відноситься тотальна ідеологізованість усіх сфер життя, що породила, з одного боку, моностилізм, а з іншого – дуплікацію простору опредмечування практик, пластичність і багаторівневність диспозицій. У результаті було виявлено, що проблематика соціального контролю була інкорпорована в дослідний арсенал радянської науки здебільшого через призму аналізу: соціальних норм і цінностей як інструментів соціального регулювання; управління як необхідної умови організації суспільного життя; виховання як фактору формування соціально – компетентної особистості; свободи і необхідності в процесі розвитку суспільства; контролю, як важеля викорінення антисуспільної поведінки. Легітимна концептуалізація в умовах наукової ізоляції також передбачала можливість імпорту західних соціологічних концепцій через рефлексію матеріалу, що критикується, з метою протиставлення соціалістичній дійсності реальності капіталістичної.

- Виявлено модуси трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у контексті пострадянської соціологічної рефлексії, що є залежними від якісних змін рівня соціальної практики. У зв'язку з цим констатовано, що фіксована інституційна структура пострадянського суспільства, родовою ознакою якого є дуплікація соціальності, породила характерні риси постперебудовного соціологічного дискурсу, а саме співіснування: напрацьованих типізованих і рутинізованих способів організації наукового виробництва в межах радянської соціокультурної матриці та демонстративна відмова від «моностилізму» на користь ідеологічного плюралізму. Як результат, у контексті аналізу нової соціальної ситуації спостерігається дія традиційних для радянської соціології практик інтерпретації явищ дійсності, в тому числі й соціального контролю. Автором з'ясовано, що домінуючими механізмами реконфігурації дискурсивних практик щодо концептуалізації соціального контролю стали деривації і мутації спрямовані на розширене відтворення дослідницьких стратегій радянської традиції. Додатковими потенційними джерелами зміни змістовного наповнення концепту «соціальний контроль» в контексті пострадянського соціологічного дискурсу виступили: поглиблена практика імпорту концепцій у вигляді еклектичної

транслокації і «периферійного» постмодернізму, а також концептуальне освоєння нових явищ постперебудовного суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Білько (Зубарева) О. І. Кіногерой та проблема легітимації актуального культурного коду / О. І. Білько // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 49. – С. 11-16.
2. Білько (Зубарева) О. І. Власть как дискурсивная категория: особенности концептуализации в социологии / О. И. Билько // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 17. – С. 45-48.
3. Білько (Зубарева) О. І. Реконфігурація соціального контролю в пространстві сучасного суспільства: «система» vs «символ» / О. І. Билько // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2011. – Т. 16. – Вип. 10. – С. 462-467.
4. Білько (Зубарева) О. І. Кінематограф в контексті сучасної політики соціального контролю / О. І. Билько // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : збірник наукових праць Донецького державного університету управління. – Донецьк, 2011. – Т. 12. – Вип. 211. – С. 364-369.
5. Білько (Зубарева) О. І. Конструювання образу «культурного героя» в радянському кінематографі як засіб соціального контролю / О. І. Билько // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 53. – С. 307-313.
6. Білько (Зубарева) О. І. Социальный контроль в архитектурном пространстве современного города / О. И. Билько // Грані. – 2012. – № 1 (81). – С. 92-94.
7. Зубарева О. І. Поле социологического производства как пространство репрезентации дискурса власти / О. И. Зубарева // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – Вип. 18. – С. 86-89.
8. Зубарева О. І. Проблематизация социального контроля в советской социологии: социокультурная детерминированность теоретизирования [Электронный ресурс] / О. И. Зубарева // Новый университет : электронный научный журнал. Серия «Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук». – 2014. – Режим доступа : № 05-06 (38-39).doi:10.15350/2222-1484.2014.5-6.00093.
9. Зубарева О. І. Социальный контроль как объект научного анализа в постсоветской социологии: трансформации дискурсивных практик концептуальной аранжировки / О. И. Зубарева // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 20. – С. 75-79.
10. Білько (Зубарева) О. І. Тематизация социального контроля в концептуальном пространстве классической социологии / О. И. Билько // Молодь в

умовах нової соціальної перспективи : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 березня 2011 р., Житомир, 2011. – С. 244-247.

11. Билько (Зубарева) О. И. Метаморфозы социального контроля в пространстве визуальной культуры / О. И. Билько // Україна ХХІ сторіччя – інтелект і творчість молоді : матеріали I Всеукраїнського форуму студентів, аспірантів і молодих учених, 14-15 квітня 2011 р., Дніпропетровськ. – Д. : ДНУ, 2011. – С. 94-97.

12. Зубарева О. И. Социальный контроль в условиях глобализации / О. И. Зубарева // Студенська молодь в умовах глобалізації : збірник тез та статей міжнародної наукової відео-конференції, 25 квітня 2013 р., Дніпропетровськ. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч.1. – С. 73-74.

13. Зубарева О. И. Особенности проявления субъектности в пространстве дискурса / О. И. Зубарева // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи : матеріали II Конгресу САУ : тези доповідей, 17-19 жовтня 2013 р., Харків. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 64-65.

14. Зубарева О. И. Архитектура города как пространство репрезентации социального контроля / О. И. Зубарева // Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 квітня 2014 р., Дніпропетровськ. – Д. : Грані, 2014. – С. 41-43.

15. Зубарева О. И. «Соблазн» как форма репрезентации социального контроля в современном обществе / О. И. Зубарева // Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття, 1914-2014 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 листопада 2014 року. – К. : НТУУ «КПІ», 2014. – С. 280-282.

АНОТАЦІЯ

Зубарева О.І. Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна МОН України, Харків, 2015.

Дисертаційну роботу присвячено вивченню особливостей методологічних реконфігурацій процесів концептуалізації соціального контролю у соціологічній теорії. Обґрунтовано доцільність застосування до дослідження соціологічного теоретизування евристичних можливостей дискурсивного підходу, що дало можливість визначити структуроутворюючі принципи «мови» соціології. Розроблено методологічну схему аналізу процесів конструювання соціального контролю в соціологічному дискурсі, яка в цілому визначає логіку формування понятійно-категоріального апарату науки. Передбачається, що конструювання дискурсивних практик, які встановлюють межі прийнятних наукових референцій щодо теоретичного осмислення соціального контролю є результатом процесів інтерналізації зовнішніх умов контролю «порядку» соціологічного дискурсу, які репрезентують актуальний соціокультурний контекст та детермінують формування стійких ментальних матриць як перспектив сприйняття соціальної реальності

(контекстів проблематизації). Запропонований методологічний підхід дає можливість кваліфікувати дискурс соціального контролю як втілення інституалізованих правил, у межах яких будь-яке твердження набуває легітимності відповідно до історично закладених об'єктивних і суб'єктивних структур соціологічного виробництва.

У цілому, в дослідженні охарактеризовано особливості концептуалізації соціального контролю в класичній соціології; виявлено особливості реконфігурації контекстів проблематизації соціального контролю в соціологічному дискурсі у контексті актуальної культурної ситуації; з'ясовано сконструйовані дискурсивні практики змістовного наповнення поняття «соціальний контроль» з точки зору об'єктивації у цьому процесі особливостей соціокультурної ситуації радянського суспільства; визначено модуси трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у контексті пострадянської соціологічної рефлексії.

Проведене дослідження, як аргументує дисертант, дозволяє якісно поповнити соціологічне знання про концепт «соціальний контроль» та розширити його змістовні межі.

Ключові слова: соціальний контроль, дискурс, соціологічне теоретизування, дискурсивні практики, конструкт, методологічні реконфігурації.

АННОТАЦИЯ

Зубарева О. И. Дискурс социального контроля как объект социологического теоретизирования: методологические реконфигурации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 – теория и история социологии. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2015.

Диссертационная работа посвящена изучению особенностей методологических реконфигураций процессов концептуализации социального контроля в социологической теории. Обоснована целесообразность применения к исследованию социологического теоретизирования эвристических возможностей дискурсивного подхода, что позволило определить структурообразующие принципы «языка» социологии. Разработана методологическая схема анализа процессов конструирования теории социального контроля в социологическом теоретизировании, которая в целом дает возможность проследить логику формирования понятийно-категориального аппарата науки с учетом внешних (состояние актуальной культурной среды) и внутренних (состояние поля науки) условий контроля «порядка» социологического дискурса. Предполагается, что конструирование дискурсивных практик, которые устанавливают пределы приемлемых научных референций относительно теоретического осмысления социального контроля, является результатом процессов интернационализации внешних условий контроля «порядка» социологического дискурса, которые детерминируют формирование устойчивых ментальных матриц как перспектив восприятия социальной реальности (контекстов проблематизации). Обосновано

использование подхода к пониманию социального контроля как дискурсивного концепта, появление которого обусловлено социально-исторической заданностью социологического производства.

Предложенная схема позволила «реконцептуализировать» поле социологического теоретизирования относительно социального контроля, учитывая имеющуюся взаимосвязь между самим понятием «социальный контроль» и дискурсивными практиками его конструирования в контексте социокультурной динамики. Установлено, что логика современного мировосприятия определила феномен социального контроля в качестве одной из ключевых категорий в осмыслении социума, который выступает составной частью общей системы социального регулирования. Подобная установка определила методологически оправданным конструирование теории социального контроля в контексте анализа проблем стабильности и порядка.

Зафиксирована реконфигурация контекстов проблематизации социального контроля в пределах новейших теоретических концепций в социологии в ответ на изменения актуального культурного кода связанных с кризисом дисциплинарных пространств модерна. В ходе исследования актуального состояния западного социологического теоретизирования было выявлено, что в контексте осмысления культурных реалий постмодерна дискурсивное пространство современного социологического теоретизирования все больше заполняет представление о нелинейном и программно аструктурном способе организации целостности, относительно которого и происходит концептуализация социального контроля.

Используя разработанную авторскую методологическую схему анализа процессов конструирования теории социального контроля в социологическом теоретизировании, проанализировано поле производства научного знания о социальном контроле в условиях советской социокультурной матрицы. Выявлено, что идеологизация на уровне социальной практики, спровоцировала стратегию единодушного социологического теоретизирования (моностилизма) в рамках марксизма-ленинизма как доктрины, обладающей мощным эпистемологическим потенциалом. Соответственно, выделены параметры легитимности дискурсивных практик, которыми стали идеологическая лояльность исследований, конструирование теории социального контроля в соответствии с нормативным идеологическим каноном.

Предложена теоретическая модель трансформации дискурсивных практик в поле постсоветской социологии, которая позволила зафиксировать методологические сдвиги в дискурсе социального контроля в направлениях стратегий научной преемственности (мутации и деривации) и «подрыва» (редистрибуции). Установлено, что доминирующими механизмами реконфигурации дискурсивных практик относительно концептуализации социального контроля стали деривации и мутации, направленные на расширенное воспроизводство исследовательских стратегий советской традиции.

Проведенное исследование, как аргументирует диссертант, позволяет качественно пополнить социологическое знание о концепте «социальный контроль» и расширить его содержательные границы.

Ключевые слова: социальный контроль, дискурс, социологическое теоретизирование, дискурсивные практики, конструкт, методологические реконфигурации

ABSTRACT

Zubarieva O.I. Social Control Discourse as Sociological Theorizing Object: Methodological Reconfigurations. – Manuscript Copyright.

The thesis paper for the degree of the Candidate of Sociological Sciences with the specialty 22.00.01 in Theory and History of Sociology. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education of Ukraine, Kharkiv, 2015.

The thesis work is devoted to the study of methodological reconfigurations of social control conceptualization processes in sociological theory. The applicability of the sociological theorizing of heuristic possibilities of the discursive approach to the study, enabling the determination of the structure-forming principles of the sociology “language”, has been justified. Methodological analysis scheme of the processes of the social control theory construction in the sociological discourse, which generally defines the logic of the formation of the conceptual and categorical framework of science, has been developed. It is assumed that construction of the discursive practices which set limits of acceptable scientific references on theoretical understanding of social control is the result of the process of control external conditions internalization of the sociological discourse “order”, which represent the current social and cultural context and determine the formation of stable mental matrices as social reality (problematization contexts) perception prospects. The suggested methodological approach makes it possible to qualify the social control discourse as implementation of institutionalized rules, within which any statement acquires legitimacy in accordance with the historically inherent objective and subjective structures of sociological production.

In general, the study describes the features of the social control conceptualization in the classical sociology, reveals the reconfiguration features of the social control problematization contexts in the sociological discourse in the context of the actual cultural situation, finds out the constructed discursive practices of the content filling of the “social control” concept in terms of objectification of social and cultural features of the Soviet society situation in this process, and defines the modes of transformation of the discursive practices of the social control conceptualization in the context of post-Soviet sociological reflection.

According to the author, the performed study allows efficient replenishment of sociological knowledge about the “social control” concept and extension of its content limits.

Keywords: social control, discourse, sociological theorizing, discursive practices, construct, methodological reconfigurations.

Відповідальний за випуск
кандидат соціологічних наук, доцент Ходус О.В.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 342-15.
Підписано до друку 02.06.15. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ·[®]
·ИЗДАТ
ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com